

עוד על היחסים בין רב הונא לרב חסדא

Author(s): יואל פלורסהיים

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ח (תשנ"ח), (סג, חוברת א), pp. 75-80

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034604>

Accessed: 01/12/2011 14:28

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

תגובות

עוד על היחסים בין רב הונא לרב חסדא*

מאת יואל פלורסהיים

במאמר שפרסם בציון סא (תשנ"ז), דן ג'פרי הרמן באריכות ביחסים בין רב הונא לרב חסדא, על פי הסוגיות בבבלי, גיטין ז ע"א ובבא מציעא לג ע"א. את הסוגיה הראשונה הוא ניתח כמאבק סוציולוגי-פוליטי על מעמדו של ראש הגולה: רב הונא מוצג כתומך בו, ואילו רב חסדא מתנגד לו ואף משתדל לבסס יותר את מעמד הכהנים. לפי תפיסת המחבר, יש לפרש את הלשון 'חסדא' ו'חסדנין' שבפי רב הונא כביטויי ביקורת על רב חסדא, שהטיח דברים כנגד ראש הגולה, אף שהדיון הוא בעטרות חתנים. בסוגיה השנייה מתאר התלמוד את היחסים המתוחים בין רב חסדא לרב הונא, שלדעת המחבר נמשכו כל ימי חייהם, וכמו שנאמר שם: 'עד ארבעין שנין'.¹

אף שאלה שתי סוגיות שונות, משתמע מדברי המחבר, שהתופעות העולות משתיהן קשורות זו בזו, כלומר, המתח האישי ביניהם משתלב במתח הסוציולוגי-הפוליטי. כמות שיתברר בהמשך, נראה שהמחבר הרחיק לכת, ולא שם לב לסוגיות רבות היכולות לערער את התיזה שלו. עם זאת, ברור שאי אפשר להתעלם מן היחסים המורכבים ששררו בין שני אמוראים אלה.

הרקע להבנת הסוגיה הראשונה, לדעת המחבר, הוא המחלוקת העקרונית בעניין מעמדו של ראש הגולה לעומת מעמדם של הכהנים. רב הונא היה, על פי רב שריא גאון, 'מבי נשיאה',² ועל כן יש לראותו כמי שמייצג את האינטרסים של ראש הגולה. רב חסדא לעומתו היה כוהן, ועל כן דאג למעמדם של הכהנים.³

וכאן נעוץ הקושי בגישתו של המחבר. כאשר סכסוך אישי בין שני חכמים מתפרש כבבואה לסכסוך רחב יותר, כלומר, לסכסוך מעמדי בעל משמעות סוציולוגית רחבה ועמוקה, אי אפשר לצמצם את הדיון לשני האמוראים האלה בלבד, אלא יש לבדוק את מכלול היחסים בין המייצגים השונים של

* תגובה למאמרו של ג'פרי הרמן, 'היחסים בין רב הונא לרב חסדא', ציון, סא (תשנ"ז), עמ' 263–279.
1 ראה שם, עמ' 275, הערה 67. יש המנסחים 'את צריכת לי עד ארבעין שנין', כלומר עד שתהיה בן ארבעים שנה אתה זקוק לי, ואחרים המנסחים 'עד ארבעים שנין איקדו אהדי ולא עיילי לגבי הדדי'. לדעת המחבר, הנוסח השני הוא הנכון. ואולם מן הגמרא בעבודה זרה יט ע"ב, ובמקבילה בסוטה כב ע"א, עולה שהנוסח הראשון הוא הנוסח הנכון. בגמרא שם שנינו: 'אמר רבי אבא אמר רב הונא... זה תלמיד שלא הגיע להוראה... זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה ועד כמה >אמר רבי זירא< עד ארבעין שנין' (ההשלמה על פי עבודה זרה כתב יד, שהוציא לאור ש' אברמסון, ניו יורק תשי"ז; וכן נמצא ברבינו חננאל, אגדות התלמוד, ועוד). עם זאת, המשך הדיון כאן יתבסס על שיטת המחבר, כדי להוכיח שאין לה על מה שתסמוך.

2 אגרת רב שריא גאון, מהדורת ב"מ לוין, חיפה תרפ"א, עמ' 84.

3 על רב חסדא ככוהן, ראה: בבלי, ברכות מד ע"א, שבת י ע"ב, ועוד.

שני המעמדות. על פי שיטתו, אם מצאנו מתח על רקע מעמדי בין רב חסדא לרב הונא, סביר שנגלה מתח כיוצא בו בין רב חסדא לרב נחמן, שללא ספק ייצג את ראש הגולה יותר מאשר רב הונא.⁴ יתר על כן, היינו מצפים לנתק ביחסים בין רב חסדא לראש הגולה, שכן אם נפרדו דרכיהם של רב הונא ורב חסדא על רקע מעמדי, על אחת כמה וכמה צפוי שיהיה נתק מעין זה בין רב חסדא לראש הגולה. ולבסוף, האימנעם נותקו כליל היחסים בין רב הונא לרב חסדא? ואם כן, מפגיע שרב חסדא הוא זה שהתמנה לראש ישיבת סורא אחרי מותו של רב הונא,⁵ ולא רבה, בנו של רב הונא.

רב חסדא ורב נחמן: לא מצאנו ולו סוגיה אחת המצביעה על מתח כלשהו בין שני האמוראים האלה, אף שרב נחמן שמר על עצמאותו ולא השתלב לא בסורא ולא בפומבדיתא אלא נשאר במחוזא, גם בימי ראשיתו של רב חסדא בסורא.⁶ רב נחמן מכנה את רב חסדא 'חברין',⁷ תואר שבו הוא מכנה לעתים מזומנות גם את רב הונא ואחרים.⁸ אפילו הסוגיה בבבא קמא כז ע"ב, שבה מגיב רב נחמן בחריפות⁹ 'חסדא חסדא קנסא קא מגבית בבבלי', אין בה יותר ממה שנאמר בה. יתר על כן, רב חסדא נענה לבקשתו של רב נחמן ושלח לו 'גופא דעובדא היכי הוה', ולא הגיב כמי שנפגע ממנו. זאת ועוד, בשישה מקומות מסופר בתלמוד על ביקורו (ביקוריו) של רב נחמן בסורא.⁹ בשלושה מהם נאמר שרב חסדא הלך אליו ביחד עם רבה בר רב הונא, ובמקום אחר נאמר שהלך אליו לבד.¹⁰ כמו כן, רב חסדא ביקר במחוזא והשתתף בסעודת יום טוב עם רב נחמן אצל ראש הגולה.¹¹ רב נחמן אף דאג בסוכות למקום לינה לרב חסדא ולרבה בר רב הונא כבואם אל ראש הגולה.¹² אבל לא רק בדברי תורתם לא נמצא מתח מיוחד ביניהם. לא נמצאה הערה כלשהי מפיו של רב חסדא על גינוניו של רב נחמן כמנהיג ציבור, שעליהם מסופר בתלמוד.¹³ בהתחשב במעמדו המיוחד של רב נחמן, מתמיה הדבר שהמתח על רקע מעמדי היה רק ביחסים עם רב הונא רבו, ולא גם עם רב נחמן. לפי שיטת המחבר, סביר שיהיה מתח מעמדי בין השניים, במיוחד לאור המאבק על

4 בבבלי, חולין קכב ע"א מתואר רב נחמן כ'חתנא דבי נשיאד'. ועיין עוד: בבלי, בבא בתרא סה ע"א, קידושין ע ע"א, ועוד.

5 אגרת רב שרירא (לעיל, הערה 2), עמ' 85.

6 ראה: י' פלורסהיים, 'יסודן וראשית התפתחותן של ישיבות בבל – סורא ופומבדיתא', ציון, לט (תשל"ד), עמ' 187 ואילך; הנ"ל, 'היחסים בין חכמי הדור השני של אמוראי בבל', ציון, נא (תשמ"ז), עמ' 287 ואילך.

7 בבלי, ביצה כה ע"א.

8 רב הונא: בבלי, גיטין נב ע"ב, קידושין מז ע"א, שם עז ע"ב, בבא קמא צו ע"ב, ועוד. זעירא (זעירי): בבלי, בבא בתרא קנו ע"א.

9 בבלי, סוכה יד ע"א, כתובות צד ע"א, שם צט ע"ב, בבא בתרא קלב ע"ב, שבועות מח ע"ב, חולין יט ע"ב.

10 ביחד: בבלי, סוכה יד ע"א, כתובות צט ע"ב, שבועות מח ע"ב. רב חסדא לבדו – בבא בתרא קלב ע"ב. על אלה יש להוסיף את חולין יט ע"ב, שם מתוארת פנייה לרב נחמן על רקע מחלוקת בין רב הונא ורב חסדא לרב יהודה.

11 בבלי, עירובין לט ע"ב.

12 בבלי, סוכה י ע"ב (אם כי בסוכה שנוייה מופלגין ממנה ארבעה טפחים).

13 עיין: בבלי, גיטין לא ע"ב וקידושין לג ע"א.

מעמדה של הישיבה במחוז¹⁴, אבל לאמיתו של דבר נראה שהיחסים בין שני האמוראים הללו היו תקינים.

רב חסדא וראש הגולה: על פי הגיונו של המחבר, רב חסדא היה צריך להתרחק גם מראש הגולה, שכן שונה היה יחסו של רב חסדא לראש הגולה משאר האמוראים. אף אם התלמוד מלא בסיפורי ביקורת על התנהגות ראש הגולה וחבר משרתיו, הרי לדעת הרמן: 'שונה הוא המקרה של רב חסדא, כי ביקורתו נוגעת לעצם מעמדו של ראש הגולה בחברה היהודית' (עמ' 274). וכאן המקום לשאול, האומנם?

כבר הזכרנו לעיל שני מעשים שבהם מסופר על שהייתו של רב חסדא במחיצתו של ראש הגולה (עירובין לט ע"ב; סוכה י ע"ב), מלבד המעשה בגיטין ז ע"א שבו דן המחבר באריכות. התלמוד מביא גם מקרים נוספים שבהם ביקר רב חסדא אצל ראש הגולה. בסוכה כו ע"א מסופר על בואם של רב חסדא ורבה בר רב הונא לבקר אצל ראש הגולה בשבת הרגל, ובברכות מט ע"א מספר רב חסדא שנתכבד בברכת המזון בביתו של ראש הגולה, בוודאי משום שחכם וכוהן היה.¹⁵ אם רב חסדא בא לערער על מעמדו של ראש הגולה, קשה להבין את הביקורים שלו אצל ראש הגולה לעתים מזומנות, ואף את הסכמתו להתכבד על ידו. ומפליאה עוד יותר תפיסה זו, משום שבמעשה בגיטין מציין המחבר, שרב חסדא פוגע בראש הגולה שלא בנוכחותו של רב הונא. אם כן, מדוע רב הונא הוא שפוגע לאחר מכן ברב חסדא ולא ראש הגולה בעצמו, שנוהג מישרתו ברמים? אף אם נניח שאין ראשי הגולה מבינים דברים שברמז, הרי דברי רב חסדא היו ברורים וראש הגולה יכול היה להגיב עליהם מיד.¹⁶

אין ספק שרב חסדא לא הסכים לכל מעשי ראש הגולה, ויש לקבל את פירושו של הרמן לביקורתו של רב חסדא כלפי רב הונא בעניין היציאה בכסא.¹⁷ ואולם, כאמור, אי אפשר להפוך חילוקי דעות בסוגיה אחת (או בשתיים) לדרמה מרחיקת לכת, המצביעה על סכסוך מעמדי בין רב חסדא לראש הגולה. ואולי החולשה הגדולה שבפירושו ללשונות 'חסדא' ו'חסדנין' היא בכך שהוא מנוגד למשמעם של הלשונות הללו במקורות המקבילים, שאותם הביא המחבר בעצמו (עמ' 270–272). את הניסיון לפרשם לגנאי גם בדברי רבי יוחנן אי אפשר לקבל בשום אופן.

ואשר לדינים המרובים של רב חסדא בענייני כהונה, סביר שרב חסדא הכוהן יעסוק בעניינים אלה, אבל מכאן ועד ראיית התופעה כדרישה למעמד מקביל לראש הגולה רב המרחק. ההוכחה המכרעת לתפיסתו המוטעית של המחבר מצויה לדעתי בבבלי, מועד קטן כב ע"ב. אחרי דברי רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן, שעל אב ואם קורעין מבחוק, אומר התלמוד שרב חסדא פסק 'וכן לנשיא'. רב חסדא אף פסק הלכה למעשה, כפי ששינונו שם: 'נשיאה שכיב א"ל רב

14 ראה: פלורסהיים, היחסים (לעיל, הערה 6), עמ' 192 ואילך.

15 אשר לסוגיה בגיטין סח ע"א, לא ברור אם רב חסדא היה בביתו של ראש הגולה.

16 בנוגע למצבו הכלכלי של רב חסדא נציין, שעל עושרו העיד רבא (בבלי, מועד קטן כח ע"א), אך רב חסדא מעיד על עצמו כמי שהיה עני והעשיר (שבת קמ ע"ב). מתי העשיר לא ידוע, ולכן הסתמכותו של המחבר (עמ' 267) על עושרו כמרכיב במעמדו מחייבת הוכחה של ממש.

17 נציין שנמצא נוסח שעל פיו לא היה המעשה בראש הגולה בעצמו, אלא באשתו. ראה: י" זוסמן, 'שרידי ירושלמי' – כתב יד אשכנזי, קובץ על יד, סדרה חדשה, יב (תשנ"ד), עמ' 25.

חסדא לרבא בר חנן כפי אסינתא וקום עלה ואחוי קריעה לעלמא' (=הנשיא נפטר. אמר לו רב חסדא לרבא בר חנן: הפוך מדוכה ועמוד עליה ותראה את הקריעה לציבור). בסיכומי של דבר, נראה שרב חסדא כיבד את המעמד של ראש הגולה, והביקורת שהשמיע אינה חורגת מזאת של אמוראים רבים אחרים.

רב הונא ורב חסדא: המעשה המסופר בבבא מציעא לג ע"א מתאר מתח שנוצר בין שני החכמים הללו. מתי היה מעשה זה ועל איזה רקע?

מאגרת רב שריא גאון¹⁸ עולה, ששניהם היו בני אותו גיל בערך. רב חסדא היה בן שמונים שנה כשנפטר רב הונא, אחרי שהלה הגיע לגבורות.¹⁹ למרות קירבת הגיל, רב הונא היה תלמידו של רב, ואילו רב חסדא, אף שנשא את נכדתו של רב, לא היה תלמידו; מסתבר שהתחיל ללמוד בסורא בשלב מאוחר למדי, אצל רב הונא. אפשר שלפני כן הסתפק ברבותיו שבעירו, כפרי, כגון מר עוקבא. קירבה זו שבגיל מצד אחד, ויחס של רב-תלמיד מצד אחר, בוודאי אינו דבר פשוט. זה כנראה הרקע לשאלתו של רב חסדא, 'תלמיד ורבו צריך לו מאי', שאלה שהרגיזה את רב הונא. לכאורה, רב הונא היה צריך להכיר במציאות שכזאת, שהרי לא פעם מצאנו שאלות ששאל אותו שמואל רבו, בלא שחשש שהדבר יגרע מכבודו.²⁰ ואף על פי כן רב הונא, כמו שראינו, לא אהב את השאלה הזאת והשיב כפי שהשיב.

אין אנו יודעים מתי אירע מעשה זה, אבל אם נקבל את פירושו של הרמן ללשון 'עד ארבעין שנין', משמע שהמעשה אירע בשנות הארבעים לחייהם, ומכאן שהיחסים ביניהם נותקו מאותו זמן עד סוף ימי חייו של רב הונא. ואולם, על פי כל מה שמסופר בתלמוד עליהם תיאור זה הוא בלתי אפשרי, וגם המחבר בעצמו דן בישיבה המשותפת שלהם אצל ראש הגולה. ואפילו נניח שגם מעשה זה אירע בראשית תקופת לימודיו של רב חסדא אצל רב הונא, מעשים רבים אחרים אי אפשר שהתרחשו בפרק זמן זה, וממילא, למרות המסופר בבבא מציעא, מסתבר שרב חסדא לא הדיר את רגליו מיישיבת סורא. מכמה סוגיות מוכח שהיחסים בין רב חסדא לרב הונא היו תקינים גם בתקופות מאוחרות יותר. בקידושין כט ע"ב משבח רב חסדא את רב המנונא לפני רב הונא. על פי המסופר בעירובין סג ע"א, רב המנונא היה תלמידו של רב חסדא, ואם כן ברור שמעשה זה לא אירע בזמן שרב חסדא היה תלמידו של רב הונא. בגיטין לא ע"ב מסופר על רב הונא ורב חסדא שנחלקו בשאלה אם לקום מפני גניבא, משום שמצד אחד הוא בר אוריין ומצד שני פלגאה הוא. מאחר שעל גניבא התלוננו לארץ ישראל בימי רבי אלעזר (גיטין ז ע"א), ראש הישיבה אחרי מותו של ר' יוחנן, סביר שמעשה זה של רב הונא ורב חסדא אירע בשנות השבעים למאה ה' לסה"נ, סמוך לפטירתו של רבי יוחנן בשנת 278. בתענית כג ע"ב התלמוד מכנה את רב הונא ורב חסדא חסידי דבבל. על פי גישתו של הרמן זהו תיאור אירוני. לא

18 באגרת (לעיל, הערה 2), עמ' 85, כותב רב שריא גאון שרב הונא נפטר בשנת תר"ח, ורב חסדא שתים-עשרה שנה אחריו.

19 על רב הונא שהגיע לגבורות ראה: מועד קטן כט ע"א, ועל פי עדותו של רבא (שם), רב חסדא נפטר בן תשעים ושתים שנה.

20 ראה: בבלי, גיטין ה ע"א, זבחים מז ע"ב, חולין יג ע"ב; ירושלמי, בבא בתרא פ"ח, כג ע"ב; קידושין פ"א, טז ע"ב.

נמצאו בין חכמי בבל שני אמוראים אחרים לתואר מאשר זוג מסוכסך שכוה? יתר על כן, בהמשך שנינו: 'רב הונא ורב חסדא כי הוה מיצטריך עלמא למיטרא אמרי ניכניף אדהי וניבעי רחמי, אפשר דמירצי הקב"ה דייתי מיטרא' (=רב הונא ורב חסדא כאשר העולם זקוק לגשם אמרו הבה נתכנס יחד ונבקש רחמים אולי יתרחק הקב"ה ויבוא גשם). האם זוג כה מסוכסך יכול להועיל בתפילתו?²¹ זאת ועוד, בשבת פב ע"א שואל רב הונא את רבה בנו מדוע אינו לומד תורה מפיו של רב חסדא 'דמחדין שמעתיה'.²² כאשר השיב בנו שרב חסדא עוסק במילי דעלמא, אמר לו אביו שאדברה, טוב שימשיך ללמוד אצלו, משום שגם דברים אלה חשובים מאוד. אם אכן מערכת היחסים בין רב חסדא לרב הונא היתה כה מעורערת, אין להניח שרב הונא לא היה מוצא אמורא אחר שילמד את בנו. בשלושה מעשים שונים מספר התלמוד שרב חסדא אומר לרבה לחפש את המקור לפסקיו של רב הונא, כי רב הונא בוודאי ישאל אותו עליהם באותו ערב.²³ רבה היה צעיר בהרבה מרב חסדא ורב הונא, ואם כן שיחות אלה אירעו לקראת סוף ימיו של רב הונא. האם שלח רב חסדא את רבה מביתו בכפרי בדהירה לסורא לאותו ערב? ועוד, כיצד ידע רב חסדא מה פסק רב הונא בשבתו בדין באותו יום, וכן מה ישאל רב הונא את רבה?²⁴ זאת ועוד, מעיון באגרת רב שריא גאון עולה, שהפירוש של הרמן לסיבה שבגללה בנה רב חסדא בית מדרש ארבע שנים לפני מותו של רב הונא, רק כדי להרגיז את רב הונא, הוא פירוש בלתי אפשרי. האם לא חש המחבר בקושי להסביר זאת באיבה הנמשכת על רקע של כבוד תקופה ארוכה כל כך – לא פחות מארבעים שנה – ומגיעה לשיאה בהקמת בית המדרש?²⁵ גם הפירוש שלו למה שאירע בעת מותו של רב הונא אין לו על מה שיסמך. התלמוד מספר שרב הונא מת מיתה חטופה. בכל זאת, לשיטת המחבר, מיהרו להודיע זאת לרב חסדא בביתו בכפרי, והוא הספיק להגיע לסורא לפני ההלוויה ולקבוע את סדריה תוך התחשבות ברצונו של רב הונא.²⁶ כל זה אינו מתקבל על הדעת.

21 על שיחות נוספות בין השניים ראה: בבלי, ברכות כד ע"א; פסחים עג ע"א; קא ע"ב; קו ע"א; סוכה יד ע"ב; ביצה יז ע"א; קידושין נ ע"א; בבא מציעא ז ע"א; עבודה זרה טו ע"א; בכורות ז ע"ב; חולין יט ע"א (פעמיים); סו ע"א; ירושלמי, ברכות פ"ב, יב ע"א; שבת פ"א, ג ע"ב. אין אנתנו מביאים את הסוגיה בבבלי, חולין צ ע"ב, כי אין הוכחה ברורה שהמשא ומתן התנהל בשיחה פנים אל פנים.

22 על חריפותו של רב חסדא, עיין עוד: בבלי, עירובין סו ע"א; על הימצאותם יחד של רב חסדא ורבה בר רב הונא ראה לעיל, הערה 10.

23 בבלי, יבמות סא ע"ב, בבא בתרא קעב ע"א-ע"ב, גיטין כז ע"א (מקבילה בבבא מציעא יח ע"א, שם כ ע"א-ע"ב).

24 ואף אם היתה כפרי קרובה למדי לסורא (ראה: A. Oppenheimer, *Babylonia Judaica in the Talmudic Period*, Wiesbaden 1983, p. 170), בכל זאת היא היתה רחוקה דיה כדי להעמיד בספק את האפשרות שרב חסדא ידע מה פסק רב הונא ומה הוא ישאל את רבה, הכל ביום אחד.

25 באגרת רב שריא גאון (לעיל, הערה 2), עמ' 84, כתוב (שלא כדעתו של המחבר), שרב חסדא חבר הוה לרב הונא ובסורא הוה; וכן 'ובשניה דרב הונא בניה רב חסדא לבי רב בשנת תר"ד, ולא נאמר שזה בית מדרש נפרד, ואף אין רמז לכך. וכבר מופיע התואר 'בי רב' בירושלמי, ברכות פ"ב, יב ע"א; ראה לעיל, הערה 21.

26 בבלי, מועד קטן כה ע"א.

יתר על כן, כדי להתאים את הכל לתפיסתו, פירש הרמן במהופך את השיחה על דברי ההספד לרב הונא. לא היה זה דבר של מה בכך לומר על אדם שהוא היה ראוי שתשרה עליו שכינה, אפילו כדברי הספד (ראה ברכות סב ע"א), ועל רקע זה יש להבין את הדרישה בין רב חסדא לבנו.

ואולי הפירכא הגדולה ביותר לגישתו של הרמן עולה מהמסופר בבבלי, עירובין סב ע"ב, שכאשר רב חסדא היה בסורא הוא נמנע מלפסוק הלכה בפני רבו 'אפילו ביעתא בכותחא', למרות היותו תלמיד חבר לרב הונא. רק בהיותו בביתו בכפרי הוא פסק הלכה בימי חייו של רב הונא, משום שלא היה תלמיד סתם אלא תלמיד חבר.²⁷ רב חסדא נזדמן אפוא לעתים מזומנות לסורא (שכפרי היתה סמוכה אליה). יתר על כן, באותו מקור נאמר שכך נהג גם רב המנונא כלפי רב חסדא. האם גם כאן צריכים לחפש מתח שבעקבותיו נשאר רב המנונא בחרתא דארגיז?²⁸

לגבי הסוגיה בבבלי, עירובין מ ע"ב, לדעתי יש לקבל את הפירוש המסורתי לדברי רב חסדא.²⁹ אחרי ככלות הכל, השאלה ששאלו היתה לעניין ברכת שהחיינו בראש השנה וביום הכיפורים. אם כן, היכן אמר אדם להיות בימים אלה, אם לא בביתו? האם חייבים האמוראים להימצא בשיבות המרכזיות במשך כל ימי חייהם? לדוגמה, בסנהדרין לב ע"ב נאמר בברייטא, בין היתר: 'אחר ר' יהושע לפקיעין, אחר רבי עקיבא לבני ברק, אחר רבי חנניא בן תרדיון לסיכני, אחר ר' יוסי לציפורי'. האם אפשר להסיק מכך שגם תנאים אלה הוחרמו או נודו או סתם התרחקו מהמרכזים הראשיים שבזמנם?

סיכומי של דבר: בוודאי אי אפשר להתעלם מן המתח ששרר ביחסים בין רב הונא לרב חסדא, אך אין בידינו מידע כמה זמן הוא נמשך ומהו פרק הזמן של 'ארבעים' התעניות. ואולם, את הלשון 'עד ארבעין שנין' יש לפרש, כמו שהערנו, על פי הגמרא בעבודה זרה יט ע"ב.³⁰ יתר על כן, מעיון בכל המקורות שהבאנו עולה, שהדרישה התחדש ביניהם ומערכת היחסים הטובה הגיעה אולי לשיאה כשרב הונא שלח את בנו ללמוד אצל רב חסדא.

27 וכמו שהעיד רב שרירא גאון, שם.

28 על חרתא דארגיז ראה: אופנהיימר (לעיל, הערה 24), עמ' 142.

29 אמת, כפירוש של המחבר (עמ' 276, סוף הערה 69) כבר כתב גרץ (H. Graetz, *Geschichte der Juden*, IV, Leipzig 1908, p. 297), אבל כשם שאין לקבל את שיטתו הכללית של י"א הלוי, המטשטש בכל מאודו את המתחים שהיו קיימים אצל חז"ל, כך אין לקבל את שיטתם של גרץ ואחרים, המנסים למצוא מחלוקות וסכסוכים במקום שאינם קיימים.

30 ראה לעיל, הערה 1.